

Zo zit het dan

Over de poëzie van Annie M.G. Schmidt*

In het stukje "Uitgaan", opgenomen in de in 1955 verschenen bundel 'In Holland staat mijn huis' schrijft Annie Schmidt onder meer het volgende: "Het grote nut van critici en recensenten ligt mijns inziens daarin, dat ze ons vaak dat oplichtende gevoel geven van: Goddank, daar hoeven we niet naar toe. Ze ontslaan ons van alle mogelijke culturele verplichtingen." Dat maakt mijn taak nogal hachelijk. U en mijzelf kan ik slechts bemoedigen met het begin van het cabaretliedje:

Kom, Kees, het is maar tijdelijk,
't Zal wel weer overgaan.
Kom, Kees, bekijk het kallempjes aan.
Rotzooi is onvermijdelijk.
Laat ze d'r gang maar gaan.

Ik zou deze tekst niet geciteerd hebben, als de naam van de aangesprokene niet zo tekenend veelvuldig in het werk van Annie Schmidt voorkwam, zij het, gelukkig, in gunstiger zin dan in het werk van de eerste spreker van deze avond, Simon Carmiggelt: bij hem zijn degenen met dezelfde voornaam als ik altijd kleine oplichters, bedriegers of verlopen typen. "Kees" zou bij Annie Schmidt ook "Piet" kunnen heten; zij kiest de namen die in de toon en in de taal van haar proza en poëzie passen en dat zijn doorgaans, hoe kan het anders bij een auteur die van zichzelf verklaart "In Holland staat mijn huis", typisch Hollandse namen. Voor de achternamen geldt hetzelfde. Uitzonderlijk zijn haar personages niet. Dat "personages" kan wat wonderlijk klinken in relatie tot poëzie, maar de verzen van Annie Schmidt, of ze nu voor volwassenen of voor kinderen zijn, hebben altijd een duidelijk verhalend karakter, wat ze overigens lyrische mogelijkheden niet ontnemt, als in een van de allermooiste verzen voor kinderen, "Het meisje met de nylon haren", een bijna voorzichtig verwoorde kleine ballade, met wendingen en zinsconstructies aan het genre ontleend. Zo begint het:

Over het water van Sint Koedelare
daar zat een meisje met nylon haren,
zat in een toren, gevangen, alleen,
zat in een toren van steen.

* Deze lezing hield Kees Fens op 1 juni 1986 in de Balie tijdens een feestavond rond Annie M.G. Schmidt ter gelegenheid van haar 75ste verjaardag.

Was een klein vissertje, ging uit varen
over het water van Sint Koedelare.
Onder die toren daar legde hij aan,
zag er het meisje staan.

En in de laatste strofe krijgt een zelfs het kleinste kind ver-
trouwde uitdrukking een heel lyrisch karakter:

Toen ging het meisje met nylon haren
samen met 't vissertje schuitje varen,
over het water en onder de brug ...
Nooit kwamen zij terug.

Zij konden dus bij elkander komen, al was het water heel diep.
Maar ik wilde het niet over het meisje van Sint Koedelare hebben,
ook niet over het "wollen kindje in de tram" uit het gedicht "Decem-
ber in de stad", opgenomen in "Weer of geen weer" en dat ondanks de
moeilijk te vergeten slotstrofe, - het kindje met een kerstprenten-
boek heeft de tram verlaten, het enige tedere in een met feilloos
gekozen dagelijkse details opgeroepen tram vol gewone mensen en hun
gewone kerstproblemen -, daar gaat het kindje:

De drie kamelen liepen voor hem uit
en losten langzaam op tegen het duister.
We reden weg. De tram was zonder luister
En natte sneeuw vervaagde aan de ruit.

Ik wil het hebben over Piet. En diens levensloop. De onvermijde-
lijke ellende daarvan gaf de titel aan een bundel cabaretliedjes,
'Water bij de wijn'. Ik citeer eerst maar de eerste strofe:

Zo'n jongen nou als Piet,
een intellectueel,
hij had niet zoveel eisen,
hij wou niet eens zoveel,
gewoon een beetje trekken
de Balkan door of zo
of een keer met een vrachtschip
naar de Golf van Mexico.
Maar Ansje z'n verloofde,
die zei: "Da's niks gedaan.
Je moet solliciteren.
Hier staat een goeie baan."

Piet heten en intellectueel zijn, dat moet verkeerd gaan in een
opvolging van door de gebruikte taal verbijsterende bekendheden.

De "intellectueel" staat in het werk van Annie Schmidt niet op de vitaalste hoeken van de wereld. Men leze maar het stukje "Ze zijn wel te herkennen ..." uit de derde bundel 'Impressies van een simpele ziel', en Karel uit het gelijknamige lied, die iets met zijn vrouw wil, wordt door haar teruggewezen onder meer op deze manier:

D'r zijn van die dagen dat ik niks kan velen.
Ga maar liever schaken met de intellectuelen.

Piet hoort helemaal in de taal die hem omringt. Die is van een ongewoon gewone Hollandse alledaagsheid, meteen vanaf de eerste regel: "Zo'n jongen nou als Piet". Wie buitenlanders en Nederland en de Nederlanders wil leren kennen, kan met de strofen van dit lied een succesvolle cursus vullen. De taal van alledag, die van de centra van onze cultuur, de keuken en het huis, wordt hier gebruikt in het oproepen van Piet, met Jan en Klaas de centrale figuur van onze beschavingsgeschiedenis. Wat gebeurt er bij de lezer of luisteraar? Hij kiest onmiddellijk partij. Humoristische en dramatische teksten beogen partijdigheid die vijandigheid kan worden, bij de lezer vaak machteloze agressiviteit, tegen het lot en zijn wetten bijvoorbeeld, die altijd sterker zijn dan het individu dat eraan tracht te ontkomen. Er wordt hier ook duidelijk partij gekozen door de taal: die maakt het slachtoffer niet alleen herkenbaar, maar ook geen uitzondering, wat zijn tragiek nog groter maakt en gemakkelijker inleefbaar. Wie gewoon een beetje wil trekken, maar een Ansje heeft, die zal zijn trekken thuis krijgen. Iedere man heeft, de gewoonheid van de tekst suggereert het, iets "Piets"; dan nog intellectueel en een Ansje, de lezer ziet de bui aankomen. En niet boven de Golf van Mexico, die prachtige verwoording van een droom, die het leidmotief van de tekst zal worden.

De strofen worden onderbroken door korte prozateksten, waarin het verloop van het verhaal beknopt wordt samengevat. De strofen krijgen daardoor nog meer een dichtsterk karakter: zij verwoorden het algemene dat volgt uit de persoonlijke geschiedenis die in het proza wordt verteld. Ook in die prozastukjes blijkt het vermogen van de auteur, voor de hekeling precies het juiste woord en de juiste situatie te kiezen. Het is niet het geringste aan het werk van Annie Schmidt, dat het uit het alom bekende die dagelijkse haalt die feilloos typerend zijn. Het lijkt eenvoudig, maar het is zeer geraffineerd. Hetzelfde geldt voor de tekst als geheel: strofen, prozateksten, een keervers. Zeker het laatste is uiterst simpel, maar het blijkt voor vele subtiele variaties vatbaar. De eerste keer luidt dat refrein zo:

Ze had gelijk en dus zei Piet:
"Nou dan maar niet."

Zoals wij allemaal, dat ligt zo in de lijn.
Je doet gewoon een beetje water bij de wijn.

De droom blijft hardnekkig, maar de afstrafster ook. Piet krijgt een dynamische, creatieve baan in de soepsector, de taal van de reclame is heel goed getroffen, maar de dubbele bodem ervan wordt meteen zichtbaar: zijn enige eigen dynamiek en creativiteit - en die blijven cirkelen rond de Golf van Mexico - zullen nooit aan bod komen. Even lijkt het erop, in de derde strofe, de knapste, juist vanwege het schitterende terugkerende gebruik van het droombeeld. En dat gebeurt, het woord is in het geheel van zoveel gewoons vanzelfsprekend: gewoon op straat. Ik citeer:

Maar op een dag in juni
gewoon maar zo op straat
ontmoette hij Heleentje.
Ze kwam vijf jaar te laat.
Ze had iets heel bijzonders.

Ze was niet zo maar zo.
Ze had in haar figuur
De hele golf van Mexico.
Hij kon zo met haar meegaan.
Ze was van hem alleen.
Maar ja, Piet, die had kinderen
en weggaan was vond ie gemeen.

Na een proza-tussentekst volgt dan het keervers, dat begint met deze regels: "Zo zat dat dan en dus zei Piet:/ 'Ik kan het niet.'" De eerste regel is een wonder van overvolle beknoptheid. De wetten en regels die het heelal op orde houden en waaraan niemand lijkt te kunnen ontsnappen, zullen zelden doeltreffender zijn weergegeven dan in "Zo zat dat dan". En de hele individuele tragiek van deze zo humoristische Piet staat in dat ene woordje "dus", de tweede muur achter die van de regels van het bestaan, regels waaraan de literatuur haar bestaan want haar herkenningmogelijkheid dankt.

De levensloop van Piet wordt tot het einde gevolgd. Hoe treurig het afloopt - met Piet als de dappere echoput van Ansjes woorden, de weerkaatsing als laatste protest en verweer - moet iedereen, als hij het niet kent, zelf lezen.⁽¹⁾ En dan kan hij, verzadigd van deze partijdigheid, voor het evenwicht het best meteen daarna het lied "Het is over" lezen, niet alleen om daar het ongewoonste spirituele rijm uit de Nederlandse letterkunde te zien: "rum" dat opgenomen wordt in "delirium" (en daarbij denken aan een beschouwing over de virtuoze rijmen in het werk van Annie Schmidt; die brengen niet alleen vele dagelijksheden, maar ook het gewone en fantastische met elkaar in sluitend en

(1) De volledige tekst volgt aan het slot van deze lezing. (red.)

humoristisch verband; de auteur rijmt zo dat het ongerijmde zichtbaar wordt) maar ook om aan de zijde te komen van een andere "Ansje" tegen haar "Piet" die wel George of zo zal heten. Het slot ervan reken ik tot de mooiste delen van het werk van Annie Schmidt.

Ik had deze lezing, zoals het bij een lezing hoort, willen eindigen met een citaat. Ik had daarvoor gekozen een uitspraak van Karel van het Reve, gedaan in zijn 'Rusland voor beginners', deze, dat wie in dit land helder, duidelijk en eenvoudig schrijft, niet ernstig wordt genomen. Ik zou daar nog "humoristisch" aan willen toevoegen. Ik heb een half uur in het boek gezocht en de uitspraak niet kunnen terugvinden. Toch is hij juist. Maar er is geen verweer tegen. De strijd tussen het schaap en de dominee, de twee soorten Nederlandse intellectuelen, zal onuitroeibaar zijn. Ik citeer uit een van de meesterlijke Schaap Veronica-gedichten; de dominee heeft zojuist het sprookje van de wolf en de zeven geitjes voorgelezen. Dan volgt dit literatuurwetenschappelijk gesprek:

Hi, zei het schaap Veronica, hoe kan dat nou gebeuren ...
Zo'n geitje kan niet in de klok, al is het nog zo klein.
't Is welles, zei de dominee, zit u toch niet te zeuren,
zo'n hele grote Friese klok, zoiets zal het wel zijn.

Nou, zei het schaap Veronica, ik ken toevallig geiten,
Maar 'k heb er toch nog nooit een met een Friese klok ontmoet.
Wat drommel! riep de dominee, hier heb ik toch de feiten!
Eh, zei het schaap Veronica, de feiten zijn niet goed.

Annie M.G. Schmidt

Water bij de wijn*

Zo'n jongen nou als Piet,
een intellectueel,
hij had niet zoveel eisen,
hij wou niet eens zoveel
gewoon een beetje trekken
de Balkan door of zo
of een keer met een vrachtschip
naar de Golf van Mexico.

* Annie M.G. Schmidt, Water bij de wijn. Liedjes. Amsterdam: Querido 1973, pp. 7-9.

Maar Ansje z'n verloofde,
die zei: 'Da's niks gedaan.
Je moet solliciteren.
Hier staat een goeie baan.'

'Kijk eens, Piet, er staat een uitstekende baan voor jou in de krant.
"Dynamisch bedrijf zoekt creatieve medewerker, die belast zal worden
met het leggen van contacten in de soepsector." O, Piet, dat is echt
iets voor jou.'

Ze had gelijk en dus zei Piet:
'Nou dan maar niet.'
Zoals wij allemaal, dat ligt zo in de lijn.
Je doet gewoon een beetje water bij de wijn.

't Bedrijf was heel dynamisch
en Piet was creatief.
Vakantie van drie weken;
hij zei: O, asjeblief.
O, laten we gaan trekken,
Zuid-Spanje door of zo.
Of met een ITE-vliegtuig
naar de Golf van Mexico.
Maar Ansje zei: 'Da's onzin.
De kinderen gaan mee.
Jan-Kees is wagenziek en Loes
allergisch voor de zee.'

'En luister nou eens, Piet. Laten we nou in januari al het pension
bespreken in Lochem voor augustus, waar mijn zwager Gerard ook al-
tijd gaat. Dat is reuze keurig en dan weet je tenminste wat je hebt ... '

Ze had gelijk en dus zei Piet:
'Nou dan maar niet,
zoals wij allemaal. En Lochem is ook fijn.
Je doet alweer een beetje water bij de wijn.'

Maar op een dag in juni,
gewoon maar zo op straat,
ontmoette hij Heleentje.
Ze kwam vijf jaar te laat.
Ze had iets heel bijzonders.
Ze was niet zo maar zo.
Ze had in haar figuur
de hele Golf van Mexico.

Hij kon zo met haar meegaan.
Ze was van hem alleen.
Maar ja, Piet, die had kinderen
en weggaan was vond ie gemeen.

Ja, dacht Piet, weggaan is wel gemeen. En dat gelazer om de alimentatie. En je kinderen, die je maar eens in de maand te zien krijgt, worden toch maar tegen je opgezet, nee ...

Zo zat dat dan en dus zei Piet:
'Ik kan het niet.'
Zoals wij allemaal; dat is bekend terrein.
Je doet enorme scheuten water bij de wijn.

't Ging in de sector goed
en Piet klom langzaam op,
hij legde soepcontacten.
Hij kwam haast in de top.
Jan-Kees moest gaan studeren.
Ze wouen oliestook.
Hij werkte heel de zaterdag
en zondagsavonds ook.
Als resultaat kreeg Ansje
een persianer-pat
en hij een grote maagzweer.
Ziezo en dat was dat ...

En toen hij in het ziekenhuis vernam dat zijn zwager Gerard hoofd was geworden van de soepsector in plaats van hij, toen nam hij van het nachtkastje de Bijbel en las daarin 'Alles is ijdelheid', dat was de Prediker die dat zei ...

Die had gelijk en dus zei Piet:
'Nou dan maar niet.'
Zoals wij allemaal, dat ligt zo in de lijn.
Je doet alweereen beetje water bij de wijn.

De kinderen zijn de deur uit.
Piet is alleen met Ans
in een verzorgingsflatje.
Ze drinken jus d'orange.
Ze kijken televisie.
Ze vinden het maar zozo ...
Soms komt er in het nieuws
een stukkie Golf van Mexico.

Dan zegt hij: 'Ik had daar altijd
zo graag eens heen gegaan.'
En zij zegt: 'Als je fut gehad had,
dan had je dat ook wel gedaan.'

Nee, dan mijn zwager Gerard, die gaat volgende week op een wereld-
kroes, maar, ja, die heeft dan ook fut gehad.'

En toen zei Piet: Zo is het maar net.
Ik ga naar bed.
La, la, la, la, la, la,
la, la, la, la, la, la.

'Wat zei je, Ans? Ja, ik loop weer op de achterkant van mijn schoe-
nen; ik weet het. Het is een afschuwelijke gewoonte van me. Ik zal
ze uitdoen en ik zal ze in mijn hand nemen. Ja, ik weet het Ans. Ik
weet het nu al vijfendertig jaar.'

'Het zeil gaat eraan!'

'Welterusten, Ansje.'

La, la, la.
En dan komt Magere Hein;
die doet het laatste scheutje water bij de wijn.